

**„В УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА ДУХУ ФРАНКА,
ПО СУТІ, НЕ БУЛО...”: ІНТЕРВ'Ю З ЄВГЕНОМ СВЕРСТЮКОМ**

Подане нижче інтерв'ю з Євгеном Сверстюком постало під час моєї праці над проектом „Інтелектуальне конструювання нації: приклад Івана Франка”, метою якого є написання книжки про життя і діяльність Франка в контексті довготривалого впливу Франкової спадщини на інтелектуальне життя сучасної України. Згідно з логікою проекту, одним із важливих джерел для написання такої книжки мали б послужити спогади, передусім тих українських діячів й інтелектуалів, у житті котрих були епізоди, пов'язані з використанням творів Франка для ширших громадських чи політичних цілей. З Євгеном Сверстюком пов'язаний один з найцікавіших моментів в українській повоєнній інтелектуальній історії: у 1963 р. він був серед організаторів вечора пам'яті Івана Франка у Києві, який закінчився факельним походом – подія абсолютно нечувана як на умови тодішньої радянської дійсності. Підготувати інтерв'ю Євгена Сверстюка до друку мене спонукала, окрім іншого, його цікава і багата на деталі інформація про перші повоєнні роки у Львові і Львівському університеті.

Поки інтерв'ю готувалося до друку, у Польщі з'явилася книжка „Бунт покоління. Розмова з українськими інтелектуалами”, в якій, зокрема, опубліковане інтерв'ю з Євгеном Сверстюком¹. Однак воно лише частково повторює публіковані тут спогади. Обидва інтерв'ю варто читати разом, оскільки вони доповнюють одне одного.

Інтерв'ю було взято під час приїзду Євгена Сверстюка до Львова на запрошення Львівської Богословської Академії. Користаючи з нагоди, хочу подякувати Мирославі Мариновичу, директорів Інституту релігії і суспільства Львівської Богословської Академії, за допомогу в організації інтерв'ю. Аудіозапис зберігається в Архіві усної історії Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка.

¹ Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraińskimi / Rozmawiały i opatrzyły komentarzem Bogumiła Berdychowska i Ola Hnatiuk. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. S. 27-77.

Інтерв'юер:	Ярослав Грицак
Дата інтерв'ю:	4 квітня 2000 р.
Місце інтерв'ю:	м. Львів, Львівська Богословська Академія
Мова інтерв'ю:	українська
Розшифрування інтерв'ю:	Роман Зварич
Редагування інтерв'ю:	Ярослав Грицак

Запитання: Пане Євгене, як Франко прийшов у Ваше життя?

Відповідь: Я думаю, дуже рано. Це одне з моїх перших читань, ще в період окупації. Були оповідання Франкові, були вірші Франкові, повість „Перехресні стежки”.

Запитання: Скільки Вам було тоді років і де Ви були в цей час?

Відповідь: Ну... Власне, це дуже точно документується – село Сільце, бо більше ніде не був. Село Сільце Горохівського району Волинської області. Це не Галичина, де є багато української літератури. Це Волинь, куди це доходило через певний фільтр, і де дуже стримували і поляки політичні й культурні контакти з Галичиною, і німці стримували. Німці відновили кордон в Стоянові, старий австрійський кордон. Таким чином, якщо ми хотіли отримати колядки перед Різдом або якусь іншу таку популярну літературу, треба було переходити кордон, де стояв озброєний німець. Одного разу він мене навіть піймав, двічі піймав – коли я переходив туди і коли я переходив назад. Словом, Волинь була досить ізольована, і, очевидно, трошки по-іншому звучало... може, не по-іншому, а слабше звучало ім'я, слово Франка. Але я його пам'ятаю з тих часів. Зрозуміло, що ввійшов в пам'ять Франко як вічний революціонер, якого в той час я не розумів коректно. Розумів відповідно до осмислення революціонера, хоча відчував, що це щось трохи інше, вчитуючись в текст.

Запитання: Чи ми говоримо вже про радянські часи, а чи ще про німецькі?

Відповідь: Про школу, радянську школу. В радянські часи прочитане раніше теж вивчалось за шкільною програмою:

„Обриваються звільна всі пута, що в'язали нас з давнім життям.

З давніх брудів і думка розкута”.

Це накладалося на той патетичний стиль, в якому ми виховувалися. Патетика була формою виступів і формою свідомості, і оунівська риторика – теж була в такому ж стилі. І якоюсь мірою це йшло і від Франка. Я не можу сказати, що я дуже критичний був до цієї мови. Це, мабуть, прийшло значно пізніше. В університеті імені Івана Франка духу Франкового, по суті, не було. Була якась така дешева і тимчасова підміна Франка.

Запитання: На якому факультеті Ви тоді вчилися?

Відповідь: Я не пішов на відділ української мови і літератури, свідомо уникаючи фальші. Конячих доз фальші, яких з мене було досить від підручників для середньої школи. Я був на відділі логіки і психології. Там були трошки менше ідеологізовані. Теж, звичайно, ідеологізовані. Викладач логіки

доцент Ковальов нам читав спецкурс „Діалектична логіка за працями товариша Сталіна”. І це мене просто морально нищило. Кожне положення, кожний приклад – це було гвалтування логіки здорового глузду єзуїтськими формулами Сталіна. Я вибачаюсь за вживання цього слова, я його вживаю в такому загальному значенні, „єзуїтство” перейшло в поняття побутове. Тобто, я хочу сказати, що в єзуїтстві були теж дози фальшу, але там не було гвалтування рідної матері. Отже, я унікав слухання української літератури. Я пригадую ще академіка Возняка, я пригадую, як Мороз захищав дисертацію. Ми цікавилися цим, і такі, як я, не пропускали...

Запитання: Мороз – франкознавець?

Відповідь: Мороз – франкознавець². Він тільки починався як франкознавець. Він перший, власне, спроектував або спробував показати радянського Франка і закласти основи радянського франкознавства. Я пригадую, як кипів після захисту дисертації, бо на захисті йому не дали виступити, академік Возняк. Як він нищівно говорив про цю так звану науку, так зване франкознавство. Як для студентів це було приємно чути.

Запитання: А була практика, що студенти допускалися до захисту дисертації?

Відповідь: Так, можна було бути. Я не думаю, що ми були на самому захисті, але десь так заскочили. Нас небагато таких було, може, кілька чоловік. Потім пригадую, як я побачив чоловіка зовсім схожого на Франка в коридорі університету, і я пішов за ним. Куди він піде? Дивлюся, йде в деканат. Хто це такий? Це син Франка, Тарас Франко. Потім, коли студентів водили, здається 28 серпня, на Личаківський цвинтар, на мітинг і не давали слова синові Франка Тарасові Франкові. Не довіряли синові... В моїх очах це його підносило.

Запитання: Який це міг бути рік приблизно?

Відповідь: Ну думаю, 49-й, 50-й, десь так.

Запитання: Ще до смерті Сталіна...

Відповідь: Я закінчив університет ще при Сталіні. Мене виключали на другому курсі з університету за висловлювання: „Сталін і Гітлер — це два чоботи пара, тільки що Гітлер – людина європейської традиції, і в тому розумінні у нього було трошки інше поняття про культуру і про закон”. А був тоді пік слави Сталіна. Цього ніхто не зважувався в протокол записати. І це якоюсь мірою мене врятувало. А головним чином врятувало те, що був професійний їхній працівник, що написав донос, і вони не хотіли його засвічувати, а без цього не знали, про що була мова і передана вона так, чи не так? Але щось було „проти”. А потім я повівся вільно. Я сказав, що в мене поняття про деякі речі інші, ніж в наших викладачів. Вони не були під окупацією. Це майте на увазі. Але про складні речі слід говорити коректно і в присутності людини, тому що я в формах доносу не впізнаю свого мислення. І то якоюсь мірою вплинуло. Мені дали ніби спокій. Я закінчив університет.

² Мається на увазі не Мирослав Мороз, а його однофамілець Олексій Мороз, викладач Львівського університету, автор – серед інших франкознавчих праць – книжки „Іван Франко. Семінарії” (Київ: Радянська школа, 1966).

Запитання: Але за вами слідували, очевидно, після цього?

Відповідь: Безперечно, безперечно. Підставляли різних людей для розмови, проте я досить добре орієнтувався. Вони шукали „прихованих”. А я говорив дуже одверто і це мене рятувало в університеті. Скажімо, була дискусія з приводу академіка Марра, ще до виступу Сталіна. А стояло питання про класовість чи некласовість мови. Я жив 5 років у гуртожитку, і, звичайно, суперечки не затихали. В нашому віці дуже важко було там, де треба – промовчати. Але де не мусиш – то ні! Коли тільки з’явилася думка про „некласовість мови”, то ясна річ, що я доказував її і обстоював. Ясна річ, що наш парторг знав: „Сверстюк, звичайно, проти класовості мови, це само собою зрозуміло”. Ну, кажу, добре, що це само собою зрозуміло, я хотів би, щоб ти ще зрозумів – чому. Аргументи потрібні. Потім бац – товариш Сталін з властивим йому парадоксальним радикалізмом останніх років оголосив, що мова некласова. І тоді що ж – той закліпав, закліпав очима партійними своїми і змушений був примиритися, що навіть явний „контра” може мати рацію.

Франка це стосується мало. Я ходив у кабінет Франка, але його страшенно спустошували. Я був свідком того, як приїхала машина (мені здається, що вона в’їхала в коридор університету) – вантажна. Викликали кількох студентів, а потім я знагодився і залучили мене до цієї справи – кидати книжки в цю машину. Вже чутка була, що машинами вивозять книжки на знищення. І само собою зрозуміло, що я вкрав дві книжки. Бориса Грінченка і, здається, один том „Літературно-наукового вістника”.

Запитання: Це вивозилось з кабінету франкознавства?

Відповідь: Так, це з кабінету франкознавства. І друге, що мене ще єднало з Франком – на вулиці Радянській було місце, де працював Франко, НТШ. Я любив туди заходити вечорами, в тиху пору, десь весняну. Там нікого не було, крім старої пані, яка видавала мені „Літературно-науковий вістник”. Там я Ніцше читав, Ібсена, Гамсуна.

Запитання: Це мається на увазі бібліотека на вулиці Радянській³?

Відповідь: Так. Там я читав старі журнали. Отже, якоюсь мірою той „дух, наука, думка, воля” – це я застав. Воно було щільно закрите, воно було в кімнатах, які не провітрювались і не провідувались. Але то було можливо, коли в людях жевріло щось трошки... Мушу сказати, що то було здесятковане покоління, було геть переполоте покоління. Все життєздатне, все сміливіше було знищене, особливо старшого віку, знищене за причетність до УПА, або було відсіяне як ідеологічно вороже. Отже, мені мало доводилося зустрічати галичан, які були хранителями пам’яті. Признатися, я дружив в університеті з одважними російськими дисидентами. Вони були поза поглядом. Словом, вони знали мої думки і поділяли їх в основному

Запитання: Маються на увазі студенти?

Відповідь: Так, студенти.

Запитання: Чи потім хтось з них був помітний в інтелектуальному політичному русі?

³ Тепер вул. Винниченка.

Відповідь: Ні, тихо згасали. Міхеев, можливо, трошки піднявся. Був викладачем греки і латини десь в Бердянську. Ніхто з них не став помітним після закінчення університету. Навіть, навпаки, спивалися. Наприклад, Н. Яріков, „антисоветчик”, який дуже прихильно до мене ставився. Ми були різними людьми, які говорили одверто про різні речі, про Сталіна і т. д. То не значить, що у нас було дуже багато спільного. Він з Сибіру і його світ був зациклений на Єсеніні. Але мені Єсеніна теж треба було відкрити. Він в той час ще був закритий, а тут чоловік знає його напам'ять.

Запитання: Чи йшли дискусії у вашому студентському середовищі? Чи задувалися у них українські імена з-перед 39-го року – Шевченко, Франко, Леся Українка, Грінченко, Донцов? Чи ви покликалися на речі, які були ближче до вас часово?

Відповідь: Я думаю, що українство в ті роки було настільки зацофане, настільки загнане, настільки відкинуте на другий план, що студент відділу логіки-психології міг його не знати. Він мусів мати великий потяг, щоби взагалі прориватися до української літератури, яка була необов'язковою для мене і від якої були підстави сторонитися. Отже, дискусії на ці теми не велися не тільки з мого боку – не було з ким їх провадити. Не було носіїв. А якщо і може десь траплялися, то вони несміливо давали такі речі як, скажімо, „Замість сонетів і октав” Тичини. (Радянське ж видання). У всякому разі, при обшуках не вилучають. А що стосується „Літературно-наукового вістника”, то... Заарештували у нас Павлюка, десь на курсі третьому. Він був старшого віку, освічений чоловік (він потім таки вернувся, я чув десь його голос). Ми зайшли до нього на квартиру і побачили на столі „Літературно-науковий вістник”, Донцовський. Ми подивилися, обережно погортали сторінки. Я прийшов власне від курсу ще з кимось, щоби дізнатись, що сталося. Де Павлюк, нам же не повідомили. Але я прекрасно відчував, що цей „Вістник” на столі лежить не випадково. Він був залишений як підкладена бомба.

Запитання: Провокація?

Відповідь: Так. То не перший раз в моєму житті. Ну власне, що тут сказати про Франка. Всі розуміли, що ім'я Франка використовують лише для ширми, і що університет не є університетом імені Франка і що Франко був іншим. І що це знає академік Возняк, але він не може нам цього сказати. Ми читали його цензуровані виступи, ми читали якісь лекції, але жодної лекції Возняка я не чув. Я тільки пригадую, як викладач Дуліба нам читав – бо в нас все ж таки факультативно вивчалася література, – нам читав курс про Івана Франка і щось говорив про поему „Мойсей”. А був на лекції академік Михайло Возняк. Як він в нашій присутності на перерві розносив його сердито, і як той кліпав очима і не оборонявся!

Запитання: Це було в присутності студентів?

Відповідь: Ну, на перерві. Я просто був десь ближче, то я все чув. Він був непримиренний, академік, він не дуже стримувався. Мовляв, раз ви вже на мене нависили цю партійну бірку, то майте мене такого, який я є. Він не грав. Мені здається, так само Іларіон Свінціцький не грав. Залишався собою. Пригадую, до Миколи Рудницького вони мали претензії. Знамениті судилища над Рудницьким були розкішно для нас, студентів. Ми там на гальорці в

актовій залі сиділи і слухали. Потім, коли розправу було відкладено, ми, щоби не пропустити, знов розвідували і приходили. Ви, може, знаєте цю історію?

Запитання: Знаю, в загальних рисах. А чим саме вас приваблювали ці судовища?

Відповідь: Виступив інтелігентний професор, якого ми хотіли бачити в себе на лекції, але він десь там завідував, здається, кафедрою французької філології. І він тільки один раз провів в нас лекцію з англійської мови. Ми відчули, що те є лекція, що то вчитель, бо нам прислали якогось з політичних міркувань адаптованого американця, який говорив вуличним жаргоном. Він мав якесь відношення до інформації про Баруха. В той час Барух був причетний до атомної бомби. Ну він дав їм ту інформацію, і вони взяли його сюди, влаштували професором. Але він погорів, бідолаха. Він не вивчив кон'юнктури. Одного разу він, щоб то трохи ближче до життя видумати речення, сказав: „Сьогодні в крамницях немає мила”. Йому цього не подарували. (Сміється). Йому цього не простили. Хоча він зовсім не хотів агітувати, що там є, чого нема. Тихенько скаржився нам на перерві. Він говорив мовою українсько-польсько-угорською і трошки англійською на перерві. Чим приваблював нас оцей спектакль? Перше, розглядання найцікавіших і нечуваних форм одкритості в закритому суспільстві, коли можна бути присутніми на дискусіях і коли професор відстоює свою книжку. Партійна сила нападає на неї і звинувачує його. Ну, а коли той професор їх перемагає, і коли він ще і такі перлини викидає, як: „ну що ви про історичний роман Натана Рибакка „Переяславська рада”? Ви знаєте, чоловік, який ніколи не пив вина, коли йому дають щось червоне, він каже, що це є добре вино. То воно є так само і з тим історичним романом Натана Рибакка. То ніякий не роман і ні художній твір”. Таке почути з приводу канонізованого і обов'язкового вже до вивчення і до схвалення – це було цікаво.

Запитання: Франко не згадувався жодним разом на цих судовищах?

Відповідь: Я думаю, що Франко міг згадуватися як класик, якого цитують, щоб підперти совєтські погляди. Тільки так він міг бути згаданий. Але не так, щоби ми могли задуматися над постаттю Франка. Власне, до Франка я підійшов вже в свої роки викладання. Вчителювання – то не дуже: я лише один рік учителював. А коли в Полтавському педінституті від 56-го до 59-го викладав літературу, то я звичайно не користувався підручником офіційним, не тільки в тому розумінні, щоб говорити якісь речі за підручником, а просто його з огидою відкидав. Можливо, що проглядав його якимось для уточнення хронології і т. д. Я мав Єфремова. В той час для мене і для всіх дійсно рідкісною книгою була „Історія українського письменства”. Я не знаю де - десь я в букіністів дістав. Хоч я був психологом і мав йти по цій лінії, але цю літературу збирав. Отже, звідси я мав поняття про Франка теж. Ну, і щось із „Літературно-наукового вістника”. Я сказав би, що щось мені дало і відвідування музею Франка. Ще в той час був директором музею Тарас Іванович (Франко), якийсь короткий час, бо він був занадто вільнодумним. І я би сказав – занадто вже прозаїчно вів справу. „Ну, це, каже, перо, яким нібито писав Іван Франко. Оце палиця, з якою нібито ходив Іван Франко, хоча здається, що вона з'явилася тут зовсім недавно... От там-от будинок, де жив

Михайло Грушевський. І власне цей особняк за допомогою Михайла Грушевського і був побудований”. Це для нас було надзвичайно цікаво, тому що ці цитати, які були виставлені в музеї, свідчили про їхнє ворогування. І вони мали ілюструвати лєнінську формулу про дві культури в кожній національній культурі, про непримиренну боротьбу цих культур. То таким чином підозра чи просто недовіра до советських версій і так званих досліджень – це було нормою для мене. Не думаю, що це для всіх, далеко не для всіх. Найлегше просто приймати все на віру. А свою версію треба ще нести, відповідно висловлювати. Я, скажімо, був фактично звільнений з Полтавського інституту, невідомо за що. Може, дійшло, що я студентам даю Єфремова (але ж я не всім давав, тільки окремим). А може, якісь інші причини, бо з самих лекцій теж можна було зрозуміти, що це не зовсім те, що... Хоча нічого мені не закидали – закидали, що я читаю без записок. Як так можна читати? Де конспекти? Хоч ніхто не збирався перевіряти цього конспекту, але все одно це ж було однозначно оцінено. Я близько познайомився з Франком, коли в 60-ті роки ми готували вечір Франка. Тоді за моїм сценарієм було проведено вечір Шевченка. Він набрав дуже великого розголосу. Не те щоби його дуже рознесли, але, ясна річ, там, на верху зразу зреагували: А чому б не Франка? Чому Шевченка, чому не Маяковського? Я пригадую, коли у нас була розмова в ЦК ВЛКСМ, я спитав: „А чому ви думаєте, що Маяковський з вами?” Вони таки провели Маяковського, але якось глухо, невиразно. Можна було б зробити антисоветського Маяковського, але щоб це було прицільно із належними силами.

До літніх роковин Франка я написав сценарій – в стилі „проти рожна перти, проти хвиль плисти”. Франко дуже імпонував, як вічний революціонер, той Франко, якого вічно конфіскували, арештовували, а він знов підіймався. І який дуже нещадно говорив про речі, з приводу яких люди шепталися або говорили щось таке кисло-гірко-солодке. Тобто, чоловік великої чесної прямої. Десь в мене є цей сценарій, я його розшукав. Я пригадую, що артист, який читав (ми знайшли артиста театру російської драми, української були надто заштампованими), цей сказав: „Ви знаєте, якщо би цей сценарій був би надрукований, я би дуже багато дав”. Він не міг бути надрукований. Я навіть не пробував. Звичайно, це не був Франко, той, який дається через вивчення, дослідження. Це був використаний в плакатному плані, Франко, який працював за життя і якого ми покликали працювати за наших умов. В нас були свої угодовці, свої патріоти, які „люблять Русь, як хліб і кусень сала”, їх ніколи не бракувало. В нас були свої москвофіли і сатира Франкова – це річ, яка ніколи не старіла. Я думаю, що це було основою цього сценарію і воно дуже грало.

Запитання: Звідки Ви брали матеріал для цього сценарію?

Відповідь: З двадцятитомника⁴.

Запитання: Чи двадцятитомника було достатньо, щоб скомпонувати цей сценарій?

⁴ Йдеться про видання: *Франко І. Твори: У 20 т. / Ред. колегія: О.Є Корнійчук, О.І. Білецький та ін. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1950-1956.*

Відповідь: Так, так. Звичайно, можна було би набрати матеріалу з інших джерел, все рівно не пригадалося б, висловлювання про Енгельса і інші купюри.

Запитання: А як Ви це знали? Звідки?

Відповідь: Я за цим полював завжди. В 60-ті роки одна з найцікавіших для нас речей була не те, що заборонено взагалі, партії політичні, скажімо, імена, а те, що з відомих авторів вилучається. Там, де ставлять три крапочки. Що вони вилучили? Якщо би ми мали зараз видане в окремих книжках те, що ставилося замість... на місці тих трьох крапочок – це було надзвичайно цікаво. Це стосувалося не тільки української літератури. Скажімо, в університеті ми вивчали Ушинського. По-моєму, 8 томів я купив. Морок трьох крапочок. Я не міг собі уявити, яким чином педагог і явно мислитель, широко обізнаний в культурі, абсолютно позбавлений релігійної струни. Аж потім мені потрапила книжка про Ушинського як християнського мислителя. Виявилось, що це все було вилучено і ці всі три крапочки – це шрам від кастрації, причому ці всі речі, які видалялися, це були головні речі, а не просто. Я думаю, що знав ще про Франка ще тоді, в університеті.

Запитання: У Львівському університеті?

Відповідь: Так.

Запитання: Це якось обговорювалося?

Відповідь: Да, це могло обговорюватись з кимось з начитаних людей, яким доводилося читати річ старого видання. А дістати Франка старого видання не так тяжко було.

Запитання: У Львові, коли Ви вчилися?

Відповідь: Якщо би в мене була людина добре обізнана! Я думаю, що це великий брак мого виховання, мого навчання. Тому що в мене в аспірантурі не було тієї людини, яка би була гідом в бібліотеці, і не було в університеті. І через те опрацьовано гори літератури непотрібної абсолютно. Ну, може, не такі гори, непотрібно було конспектувати Леніна. Ми ж його занадто конспектували, занадто багато цьому часу віддавали. Все одно мені оцінку ставили нижче, бо – „Ви в це не вірите”. Якимось не всі так пильнували, але деякі „відчитували в серцях” і казали: „Ви в це не вірите, то що вам ставити”. Засвоєння літератури могло би бути глибшим, але це теж питання непросте, тому що знання зобов'язують. Надмірне вивчення нерекomenдованої літератури неодмінно приведе до зриву. Треба це все сприймати в дозах в тому суспільстві, де всі мають носити різні маски. В мене була маска откритості, але теж маска, тому що якби була повна откритість, це була б дурість просто. В нас один чоловік – молдаванин – мав таке захворювання: на лекції марксизму сказав: „Это все ложь, что вы говорите, это все ложь, я не могу уже слушать этой лжи постоянно и на лекциях”. І там зразу встало двоє – комсорг і ще, вивели його під руки. Ну, казали, що він захворів. Ми більше про нього нічого не чули.

Запитання: Вертаючись до сценарію, до вечора, як сталося, що після цього вечора був організований факельний похід? Чи зорганізований, чи стихійно виник?

Відповідь: Він був організований, але іншими силами. Справа в тому, що тоді дуже горнулися до таких акцій, особливо, коли нашумів вечір шевченківський. То прийшли хлопці молодші. Пригадую, з Аллою Горською ми якось ці речі обговорювали і вирішили, хай вони роблять свою частину програми, а ми свою частину. Хто що може. І таким чином вони запропонували похід до пам'ятника Франка, що не могло бути забороненим, бо ще такого не знали. А от якщо вони хочуть з цими факелами – хай. Ніхто не надав їм особливого значення, крім тих хлопців. Вони мали в уяві собі можливо не стільки опозиційне, як національне забарвлення, круто національно забарвлене. Ефект перевершив усі сподівання.

Запитання: Це перша була демонстрація в Києві?

Відповідь: Думаю, що так. Я не думаю, що вона була демонстрацією виразною, з певним осмисленням. Але добре, що вона була. Інколи може бути демонстрація без гасел. І то була дуже вдала демонстрація. Для того, щоб пізнати Франка, треба було вивчати, над цим сидіти, працювати, треба було сміти осмислювати і сміти це нести. Я думаю, що з тих людей, які вивчали, небагато людей були здатні на такий духовний подвиг. Все це або люди мало розвинені, які не розуміли, або такі, що ухилялися („це не для мене”), просто кон'юнктурні. Цензор у собі був головним гальмом розумового і духовного розвитку.

Запитання: Чи Ви знали особисто кого-небудь з франкознавців? Чи хтось з франкознавців був в Вашому середовищі?

Відповідь: Якийсь Басс був предметом моєї особливої неприязні⁵. Я його ніколи не бачив, але коли я читав те, що він пише, це було важливо. Я їх не любив. Я сторонився Спілки письменників і сторонився Інституту літератури. Ще моє ім'я нічого не значило, але коли воно вже стало звучати, воно теж для них було непотрібним і небажаним, вже на початку 60-х років. Отже, я не міг знайомитися з ними. Світличний ще так-сяк контактував, бо він, як і Михайлина Коцюбинська, були аспірантами там і це їхні давні знайомі, а я не міг мати там знайомих, окрім хіба Білецького⁶.

Запитання: Білецького Ви знали?

Відповідь: Як це не парадоксально, але в мене була з ним одна зустріч. В Полтавському інституті я працював на кафедрі української літератури асистентом. Читав лекції. То просто зарплата була асистентська. Це було вигідно нашим чиновникам університетським, включно з директором. Отже, мав приїхати академік Білецький. Ну, для мене це було свято. Я чекаю, немає академіка Білецького, хтось казав – не запрошують академіка. Я думаю, цілком природно, що його можуть не запросити, як я відчував тоді, що він не їхній – очевидно, в мене були підстави це відчувати. Хоча, нічого особливого не з'являлося друком. Я звернув увагу, що він дав зовсім іншу інтерпретацію

⁵ Іван Басс, радянський франкознавець, співавтор, серед іншого, бібліографії Івана Франка, написаної разом з Олександром Білецьким та Олександром Кисельовим і виданої під назвою „Іван Франко. Життя і творчість (1856-1956)” (Київ).

⁶ Олександр Білецький (1884-1961), відомий український літературознавець, співавтор, серед іншого, біографії Івана Франка і співредактор 20-томного видання його творів (див. прим. 3 і 4).

„Руської трійці” – фактично це використав Єфремов. Така форма, вона некоректна в науковому відношенні, без посилань, але в той час це цілком виправдано. І я прочитав про Нечуя-Левицького його публікацію. Ця публікація мене вельми-вельми зацікавила. Вона, здається, з’явилася в першому номері „Радянського літературознавства”, яке стало виходити, по-моєму, в 56-му. Ну, на цю конференцію Білецький не приїхав, але він приїхав разом з Леонідом Коваленком на обговорення журналу „Українське літературознавство”, прийшли працівники кафедри української літератури. Зрозуміло, що вони не читали цього журналу, бо з них цілком досить книжок і конспектів, а ще щоб журнал читати... Ну, дещо гортали, висловлювали якісь там загальні думки. А один був такий, що й читав той журнал, але в нього якось різниці немає між тим, що він читав. Якось воно в нього переживується і в його стилі зникає, розчиняється. Я теж, очевидно, далеко не все читав. В коридорі ми з ним зустрілися. І я його запитав: „Як Вам вдалося надрукувати матеріал про Нечуя-Левицького? Це мене, – кажу, – дуже здивувало”. А він мені відповів: „А Ви знаєте, я й сам здивувався. Вони навіть не помітили. На цю тему якось не були настроєні, і воно пройшло без змін, фактично, те, що я дав, так і пішло”. Ну, ця одвертість на рівних – це мене розчулило страшенно. (Сміється). Він записав моє прізвище в блокнотик свій, я думав, що це навіки. Він тут же забув (йому 70 років). Коли мене звільнили з інституту, потім треба було в Києві влаштуватися, я думав, може, в Інститут літератури. Був такий Грицюта в Інституті літератури, мій земляк. „Е, Євгене, ти навіть сюди не йди, тобі тут немає що робити. Ти тут одразу погориш. Ти такий чоловік, який говорить прямо, що думає, а тут так не можна”. Ну, такі мотиви в нього приблизно були. Я ще тоді не встиг такої репутації заробити, це 59-й рік, але, очевидно, якісь мав він підстави, тому що в мене була особлива тенденція прямо говорити про бездарність, яка засмічує літературу. Це мене завжди гнітило дуже. Це отрута, яка дається до поживи, отрута, якої ми ніколи не можемо оцінити. Льоня Коваленко (добрий чоловік і дуже великої одвертості) каже: „Він не пам’ятає, але на всякий випадок підготуйся, „Фауста” почитай, його раніші публікації, джерела „Фауста””. Ну, я прочитав це все, але, не пригадую чому, не дійшло до розмови, здається, що в них не було ставки там. Фактично, єдина була зустріч з Білецьким – така цікава, якісь були деталі, забулись, ми говорили хвилин 20. До Франка повернемося знов. В мене на засланні не було якихось матеріалів українських, якщо щось і вивчав, то вивчав Гоголя. Теж тільки з того, що було в бібліотеці. Але тим не менше, коли я листувався з професором Юрієм Луцьким, то торкнулися питання Франка. Я йому надсилав свої поеми і про Гоголя, і про Франка, в мене є така річ. Не знаю, чи Вам траплялося видання Юрія Луцького „Листування з Євгеном Сверстюком”?

Запитання: Ні, не траплялося.

Відповідь: Може, в мене ще зберігся примірник, а може... ну-от, в пана Мирослава повинно бути.

Запитання: Я думаю, що я знайду.

Відповідь: Видано у „Смолоскипі”. Це дуже цікаве було листування: кожен раз запускаєш, як ракету, яка десь, напевно, згорить. І з подивом бачиш, що

долетіла. Я писав таким почерком, що їм було несила це читати, їм було противно це читати, вгризатися в ці незрозумілі слова. Але політики не стосується – хай іде. От воно так і проходило. Майже жоден лист не пропав. Він писав дуже коректно, на офіційнім бланку. Тоді це дуже велике значення мало – бланк офіційний. Хай це буде Інститут слов'янських студій при Торонтському університеті, все одно це бланк університетський. І на машинці. Все зрозуміло. Ніяких таких питань не зачіпав. Тому це листування відбулось. Там серед всього іншого є поема про Франка, яка є підсумком моїх роздумів на цю тему. Вона його зацікавила, тому що він був ранений Франком. Він написав мені, що це батькові Франко написав „Лунатикові”. Мені... ну Ви там прочитаєте. Йому імпонувало те, що він не такий Франко у мене, не такий „Каменяр з величезним молотом”. Словом, чоловік, який пройшов дуже велику і грішну філософську еволюцію. Цей текст Ви прочитаєте. Тепер, що залишилося поза кадром. Франко нас цікавив і як особа теж, хоча таке було між рядками. Головний інтерес – дізнатися, що там було на місці трьох крапок. Що забороняють, чого не друкують, що не рекомендовано, чому не рекомендовано. Це стосувалося і Булгакова, надруковано в журналі „Москва”. І там теж все те, що надруковано, вийшло окремим виданням. Самвидавівським. На жаль, ми не робили цього: не було кому, не вистачало сил. Але Тичина надрукований – цікаво, Тичина нерекондований чи Рильський нерекондований. Сосюра – особливо. Сосюра й досі ще декламується, хоч важко декламувати ці речі з поеми „Мазепа”. В той час ми це знали, звичайно. Звичайно, хотіли вполювати щось таке і в Шевченка. Зокрема натрапляли на надруковану або рідко друковану передмову до седнівського „Кобзаря”. У Франка було море такого, і Франко давав поживу велику. То вже треба було самому усвідомити ту велику еволюцію, яку він пройшов – від „Обриваються звільна всі пута...” до „Мойсея”. Цікаві були і зриви Франкові. Я думаю, що в університеті я вже знав це „Pocz z Frankem” і в університеті я знав „Смутна поява”⁷ і ту боротьбу Франкову, яка вже до мене почала доходити значно пізніше. Справа в тому, що в Франка справді дуже багато речей акцентованих. Він би і не хотів акцентувати, але самотній український інтелігент повинен колись прокричати: „Я є і я не ви. Оце є моє таке бачення і прошу це прийняти. Ну, якщо Ви цього не розумієте, то може – Ваші діти”. Це ненормально, незвичайно звучало, коли він написав:

„Я не геній, синку, милий.
Ех, якби я геній був.
З тих істерій, неврастеній,
я би вас чаром своїм добув.
Я б вам душі переродив,
я б вам випрямив хребти,

⁷ Стаття Юліана Романчук, опублікована у газеті „Діло” (1897. № 97) з гострими звинуваченнями на адресу Франка. У відповідь Франко написав „Декілька афоризмів у альбом „Ділу”, прочитавши його статтю „Смутна поява” в ч. 97” (надруковано у: Жите і слово. 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 263-264). Див. спогади Василя Щурата „Іван Франко в 1895-1897”, передруковані у кн.: Спогади про Івана Франка. Упорядкування, вступна стаття і примітки Михайла Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997. С. 278-280.

я б людей з вас повиводив,
навіть з мавп таких, як ти”.

Я багато разів це цитував. Але ж не випадково це цитував багато разів. Не цитував би цього, коли би не відчував, наскільки це актуально завжди і як багато тих, що не тягнуть і не хочуть тягнути, а тільки дивляться, як у Симоненка, „спіткнувся чоловік”, і тільки дивляться, коли він спіткнеться. Ця Франкова ситуація – у всі роки.

Запитання: Чи знали Ви про хворобу Франка? Що говорили, чи що говорилося про хворобу Франка?

Відповідь: Ну, говорилося про те, що це був сифіліс, що десь він заразився у Відні. Я би сказав, що якогось такого інформативного матеріалу завжди давав Іван Денисюк, з яким ми жили в гуртожитку і який був дуже майстер у вичитуванні літератури, багатої на деталі.

Запитання: Це якось впливало на Ваше уявлення про Франка? Суттєво якось впливало знання про хворобу?

Відповідь: Ви знаєте, це делікатне питання. В якому суспільстві можна говорити і в яких межах такі речі. Це завжди питання дуже важливе і делікатне. Я не думаю, що воно для мене було істотним. Для мене важливіше було те, що дає мені як драбину для піднесення, що розкриває він мені як учитель нових понять і нових підходів.

Запитання: А в зв'язку з тим ще питання: а як сприймався образ Франка як атеїста, наскільки він для Вас був переконливий? Чи викликав у Вас... першу, може, жалість до Франка?

Відповідь: Знаєте, що вціліли ми саме тому, що ми якоюсь мірою закривали очі на певні проблеми духовні. Якби ми цього не робили, якби було протистояння релігійне, не було б навіть і мови про те, щоби залишитися в університеті. Це був симптом! Ніби воно й не видно особливо, а спробуй не вийди на суботник на Великдень, ну пару годин – просто, щоб сатана відмітив у своїй чорній книзі. Не вийди, і вже будеш мати більше, ніж за донос. Отже, Франків атеїзм не був предметом глибшого аналізу. По-перше, бази не було для того, щоб його аналізувати. По-друге, не було і актуальної потреби. Хоча інтерес до цього ніколи не згасав.

Запитання: Чи уявляєте собі, коли про такі речі можна було б вільно говорити? Чи уже зараз можна уже вільно говорити? Чи наше суспільство не готове на такі дискусії?

Відповідь: Ви знаєте, наше... ми зараз знаходимося на фазі знову ж таки великої боротьби за виживання і, може, ще важчої, ніж колись вона була. Нема тих інституцій, куди можна апелювати, вони глухі. І я думаю, що в якихось дуже закритих колах, про це можна було б говорити, але коли вся та бузина це підніме і тиражує, це дуже неприємно і тому, що тиражує, і тому що це для них матеріал, який вони використовують. І особливо те, що дуже багато людей хворобливо реагує на це.